

טולה עמיר

גרניט פורצלנית

אריחי גרניט פורצלן מתאפיינים בעמידות גבוהה ובמחיר סביר. אריחים אלו הפכו לחומר הריצוף הנפוץ והפופולרי בישראל, ובשל שכחותם הם מייצגים במאמר זה את ההומוגניות של תכנון המגורים הנדון כאן.

כינוי החיבה המוקטן "פורצלנית", שהוא הטיה נשית של "פורצלן", הוא רמז לתפקיד הנשים באבזור הבית, בעיצוב הפנים שלו ובהפרת האחידות הכפויה עליו.

פתיח

חונקנו לעשות הכול, ובזאת המהפכה הפמיניסטית הצליחה: נוסף על היותנו בנות זוג ואימהות במשפחה, אנחנו גם בעלות השכלה, בעלות מקצוע, בעלות הכנסה, רכוש וכסף, בעלות זכות לתנועה ולנוכחות בכל זירה ציבורית. במנעד הרחב שנפתח לפנינו, ושאליו נכנסנו בהתלהבות, הוספנו לעצמנו זכויות, תפקידים ותחומי פעולה, שזעזעו הסכמות מקובעות היטב בדבר אפילו שונות וקירבו אותנו לשוויון בין המינים. אלא שהחלוקה השוויונית של החובות לא הופנמה על ידי שני המינים, ולכן כמות המטלות והאחריות המוטלת על הנשים גדלה עד מאוד לעומת אלה של תקופות קודמות. נשים נותרו גם היום אחראיות ראשיות על הטיפול בילדים, על החזקת משק הבית וטיפוחו ועל קיום רגשות משפחתיים בתוך הבית המשפחתי. עכשיו, עם כל זכויותינו, אנו נדרשות לעמוד בציפיות כפולות ומכופלות, חלקן ירושת העבר, שטרם חלו בהן תמורות עמוקות מספיק לקראת שוויון: מציאות חיינו מורכבת ועמוסה יותר מבעבר.

במחקר זה אבקש להציג, לנתח ולהאיר מציאות זו באמצעות חקירה של מקרה מבחן אחד: בשכונת "אם המושבות" בפתח תקווה גרות בעיקר משפחות צעירות מהמעמד הבינוני הגבוה, ואחד מהבתים המשותפים בשכונה זו נבדק לאור שאלת ההתמודדות של נשים עם מטלותיהן המרובות. בבניין שנחקר יש 24 דירות, מהן 22 דירות מאוכלסות במשפחות דומות: כל זוגות ההורים הם הטרוסקסואליים, ממוצע גיל ההורים בין 35 ל-45, יש שלושה ילדים בממוצע

למשפחה, במרווח של שלוש שנים ופחות זה מזה. שני בני הזוג עובדים, שניהם בעלי השכלה גבוהה – לימודי תעודה או תואר ראשון. מלבד עולה חדשה אחת, כל התושבים הם בני דור שלישי בישראל. מתוך 24 המשפחות יש חמש משפחות שבהן בני הזוג הם ממוצא מזרחי, שתי משפחות שבהן בני הזוג ממוצא מעורב, ואילו כל שאר הדיירים בבניין הם ממוצא אשכנזי. על פי ריהוט הדירות ואביזריהן (שיפורטו להלן) ועל פי הדמיון בכלי הרכב (בסוג, במחיר ובצבע) ניתן להסיק כי לדיירי הבית ככלל יש טעם משותף ותשתית תרבותית דומה. מהראיונות שנערכו התברר כי יש קווי דמיון ניכרים בין הדיירים בשאיפותיהם לעתיד כמו גם בדרישותיהם בתחום חינוך הילדים.

עניינו של המחקר הוא בנשים המתגוררות בבניין המגורים הזה שב"אם המושבות", רובן ככולן, כאמור, נשים נשואות, אימהות ועובדות – אלה הן לכאורה ה"מרוויחות" הגדולות של המהפכה הפמיניסטית. מחקר זה מראה כיצד נשים אלה, שהן ללא ספק בעלות פריווילגיות לא מבוטלות, מתמודדות עם המציאות המורכבת של חייהן בתנאים הנוכחיים ובמסגרת המציאות התכנונית של בנייני מגורים למעמד הביניים. המחקר יראה כיצד הנשים מגלות תבונה ותושייה ומשפרות את השימוש בקיים הפיזי והחברתי של תנאי חייהן ומגוריהן בשלושה קני מידה: בשימוש העירוני, בשימוש הבניין ובשימוש הדירה. כך הן מתגברות, במידה מעטה או מרובה, על כמות המטלות הקשורות בבית ועל הקשיים בגידול ילדים קטנים ומשפרות את איכות חייהן. להלן אציג ממצאים של ראיונות שערכתי עם הנשים, דיירות הבניין. הממצאים מעידים על תופעות רבות המשותפות לכל הדיירים, וחלקם מובאים כאן כדי להצביע על ההומוגניות של האוכלוסייה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בהומוגניות השימוש שלה במגוריה. חלק מהממצאים מעידים באופן ייחודי על השימוש של נשים במגוריהן, על תפקידיהן בקביעת חיי היומיום של הבית והמשפחה ועל התמודדותן עם המטלות המרובות שהן כאמור מנת חלקן.

תכנון עירוני

"אם המושבות" היא אזור לוויין של העיר פתח תקווה. זהו פרור מרוחק ומנותק ממרכז העיר, שמרוכזים בו עשרות בנייני מגורים. ואולם ריכוז המבנים כשלעצמו אינו שכונה ואינו יוצר "שכונתיות". הריכוז יוצר פרור גדול ואולי אפילו עיר קטנה בפני עצמה (מצד הנפח גם אם לא מצד הצפיפות), אך כשם שאין בו סימני שכונה כך גם אין בו סימני עירוניות. גיאוגרפית הפרור שוכן בסמוך

לשני אזורי התעשייה הגדולים של פתח תקווה, לבית קברות אחד, לאצטדיון ולבית החולים בילינסון, אך הוא מרוחק מרחק ניכר ממרכז העיר. מתחמים עירוניים גדולים כל כך, למרות גודלם, אינם תחליף למרכז עירוני. בפרוור זה בחרו המתכננים שלא להקים מבנה ציבור אחד שימש מרכז כמו-עירוני, אלא לפזר בכל תת-שכונה מרכז קניות קטן ובו מתנ"ס מקומי, כמה גני ילדים וגינה ציבורית. בכך "פרוורו" עוד יותר את המתחם כולו. נוסף על כך, מבני המגורים הגבוהים ממוקמים במרווחים גדולים זה מזה, כך שאינם יוצרים רחוב המתאים לשוטטות עירונית מצד אחד ואינם תורמים ליצירת קהילה מצד אחר.

למרות זאת, בהגדרות העירוניות "אם המושבות" נקראת שכונה. שכונה היא קטגוריה איכותית חשובה עבור התושב, ולדברי טלי חתוקה היא מציינת סביבה מוכרת ובטוחה, מרחב חברתי וקהילתי (חתוקה, 2012: 15). "אם המושבות", המשוקת כשכונה, מופיעה בפרסומים בעיתונות כמותג המזוהה עם איכות, מעמד ויוקרה, הגם שסממני השכונה אינם מתגלמים בה.

שיכוני הרכבת המודרניסטיים, שתוכננו ונבנו בישראל בשנות החמישים, יצרו שכונות כחלק מהעיר. רעיון מנחה זה כבר אינו מנהל את התכנון למגורים עירוניים: בשנים האחרונות מתוכננים מגורים בגושים של מבנים רב-קומות, היוצרים מרחבי מגורים דומים ואף זהים זה לזה, ללא מאפיינים שכונתיים ייחודיים. התכנון המתואר במאמר זה יוצר מרחב מנותק מרקמה עירונית קיימת, אזורי המגורים מסוגרים בתוך עצמם, מוקפים כבישים בין-עירוניים שהם "חומת הפרדה": ילד לא יחצה אותם, וגם מבוגר יעדיף להשתמש בתחבורה ממונעת. הרחובות הפנימיים רחבים ונטועים בהם מבנים גבוהים או מגדלים, הבנויים בקרבה לפארק גדול משותף. הדירות מרווחות ודומות זו לזו בגודלן ובתכנון, לכל דירה מקום חניה בקומת הקרקע או במרתף. יחידות המגורים הן חזרתיות, וגיוון התושבים הומוגני. כל אלה מקיימים חיי פרוור שינה המנותק משימושים אחרים, מאזורי עבודה ובילוי (חתוקה, 2012: 203-204; ביאנלה, 2014: 189). צורת בנייה זו רווחת בשנים האחרונות ברחבי הארץ כולה. ב"אם המושבות" מצביעים הנתונים הסטטיסטיים על אזור הומוגני מבחינה גילית וסוציאו-אקונומית, שאחד מביטוייו הוא דפוסי הצבעה דומים.¹

ביקורת רבה נכתבת על ידי חוקרי אדריכלות על צורה זו של ארגון המרחב, אשר מאפיינת את הכלכלה הניאו-ליברלית ונותנת לה צורה אסתטית.

1. מקורות המידע לנתונים אלה הם שני אתרי האינטרנט של השכונה: www.cbs.gov.il, www.vaad-em.org, www.new-m.co.il, ואתר הלמ"ט www.cbs.gov.il

הפרוור הנו מרחב אופייני בצורתו לכלכלה הניאו-ליברלית, בקיימו סוג של אסתטיקה הקשורה ליחס בין הכלכלי לפוליטי. עקב הדמיון בהיצע של הדירות ושל דפוסי החיים, מרחב המחיה של מאות אלפי ישראלים הוא מרחב של אישור ושל הסכמה אשר מטשטשים את הפוליטי (לפבר, 1991; בהתייחס למצב הישראלי ראו ברגר, 2014: 252). לפיכך, אני מניחה כי כל פעולה שתתגלה בפרקטיקות היום-יומיות של הנשים המתגוררות בפרוור הנדון כאן עשויה לשאת משקל פוליטי של התנגדות (גם אם זעירה) לאחידות שמכתיב ההיגיון התכנוני של פרוור המגורים ושל חוסר הסכמה עמה.

בחירת אזור המגורים הייתה של שני בני הזוג ונעשתה לפי פרמטרים של נוחות, קרבה לתל אביב ומחיר הדירה. בשקלול הבחירה נכללו המבנה החדש וכן גם התחזוקה המופחתת, החניה הצמודה, הקרבה למוסדות החינוך, הדמיון לדיירים האחרים ובכלל זה גם גילם של כל בני המשפחה, הגנים הציבוריים והמרחבים הפתוחים. בשל החשיבות והדומיננטיות של גורמים אלה פועל השקלול לבחירה באזור המגורים כמערכת של מיון עצמי, והוא יוצר את הדמיון הגדול בין הדיירים ואף מחזק אותו. לכאורה יש בהומוגניות הזו בסיס טוב ליצירת שכונה (ולא פרוור שינה בלבד), אך התכנון האזורי אינו מעודד זאת.

הבחירה שעשו הדיירים בבניין הנחקר הייתה ריאלית ושקללה את צורכי המשפחה הצעירה. בשיקולי הבחירה המשותפת הביאו שני בני הזוג בחשבון את ההשקעה הגדולה יותר של האשה במערכת המשפחתית ואת הניסיון להקל את עומס המטלות הרבות שמוטל עליה. עם זאת, לא הובא בחשבון נושא התנועה – השכונה מתוכננת עם שתי כניסות בלבד ולכן סובלת מפקקי תנועה כבדים בתחילת יום העבודה ובסופו. כפי שאראה להלן, קושי זה מעיק במיוחד על התנהלות הנשים האימהות. נוסף על כך, העובדה שמדובר במשפחות צעירות והריבוי היחסי של הילדים בהן מקשה על העירייה לספק מבני חינוך בכמות הנדרשת, ולכן חלק מהילדים נשלחים למרכזי חינוך רחוקים יותר הדורשים הסעה.

בני הזוג שותפים בליווי הילדים למוסדות החינוך בבוקר, ובדרך כלל תפקיד זה מוטל על האב. האם יוצאת לעבודה מוקדם יותר ואוספת את הילדים לאחר יום הלימודים. כאן באה לידי ביטוי התמיכה הקהילתית ההדדית שתתואר בהמשך המאמר: האימהות בבניין הנחקר מתארגנות במערכת של תמיכה הדדית וחולקות ביניהן את מטלת איסוף הילדים וליווי הביתה.

הרחובות ב"אם המושבות" רחבים ומוארים היטב, לכל כיוון יש שניים או שלושה מסלולים, והנשים מרגישות ביטחון בהליכה ברחבי השכונה בלילה. למרות זאת, חוויית המשתמש בתוך השכונה מוגבלת. במשך היום אין רצון

ללכת ברחוב – הוא רחב מדי להליכה ושיחה עם הילדים, וחצייתו אינה פשוטה לילדים. נוסף על כך, הסביבה חזרתית, והגירויים העירוניים הטיפוסיים שהיא מציעה מעטים: אין מלאכה, אין תעשייה, אין משרדים, אין חנויות ואף לא בתי קפה או מסעדות. יש כאמור קניון קטן וגני משחקים, אולם מרכזי הקניות הם במרחק נסיעה ולא במרחק שוטטות עירונית שגרתית. בקצרה: ההיגיון הפרוורי יוצר חוסר עניין ללכת ברחובות ולהשתמש בסביבת המגורים כבשכונה. בשל כך רוב הפעילות בשעות אחר הצהריים והערב מתמקדת בתוך הבית, והיציאה אל המרחב החיצוני מוגבלת.

בראיונות עם כל המשפחות עלתה הבחירה ב"אם המושבות" מתוך הבנה שזהו מקום מגורים זמני. השאיפה היא לחזור לעיר או לשפר את המגורים לבית צמוד קרקע או לפנטהאוז קרוב יותר למרכז. בעקיפין עולה אפוא חוסר שביעות הרצון של המשפחות הצעירות מהפרוור, ודומה שהמרחק ממרכז העיר ומהחוויה העירונית מעיק עליהן, במיוחד אם לא מוצעת להן כחלופה צורת מגורים שכונתית בעלת מאפיינים לא-עירוניים כגון בית צמוד קרקע.

על המגבלות האלה, שאותן יצר התכנון של האזור, מתגברות הנשים על ידי יצירת קהילות וירטואליות וחברתיות, המשמשות תחליף ופתרון לבעיה של היעדר ההזדמנות לחיות חיי שכונה מצד אחד וחיי עיר מצד אחר. לשכונה דף פייסבוק פעיל ובו קבוצות המיועדות לנשים בלבד: האחת, "עצמאית במושבה", היא קבוצת נטוורקינג שבה חברות מציעות שירותים כגון עריכת דין, ראיית חשבון ועוד. פעילות הקבוצה הזו מגלה את המחויבות המקומית הגבוהה של הנשים, ומתגלה בה עניין של נשים להשתמש בשירותים מקומיים ולתת עבודה לתושבות השכונה. קבוצה נוספת היא "יוצרות במושבה", המציעה שירותי סדנאות של נשים מהשכונה: אפייה, בישול, זילוף ומלאכות יד אחרות. הקורסים מוצעים בדירות הפרטיות, וההרשמה להם היא דרך האתר. אני רואה בפרקטיקות אלה ביטוי של התגברות על מגבלות התכנון האזורי, המרחיק את הנשים מהיכולת לקיים סביבה חברתית זמינה ופשוטה. בעזרת הרשתות הן מרכיבות על התכנון האזורי שכבה שנייה של מציאות חברתית, המצמצמת את המרחקים ומביאה אותן אל מעין מרכז של פעילות ובילוי שאותו יצרו בעצמן. תופעות אלה מעידות גם, כפי שיודגש, על הפרקטיקות הנשיות להגברת יעילות, לחיסכון בזמן ולמיצוי מיטבי של משאבים פרטיים ומשותפים.

הבניין

הבניין אוכלס בשנת 2009. הוא בן תשע קומות, מהמבנים הנמוכים יחסית בשכונה. לצד מעלותיו, כמאכלס מספר דיירים נמוך יחסית לבניינים הגבוהים יותר שבסביבתו, היתרון שבעלות תחזוקתו הנמוכה נובע גם מחסרונותיו: במבנה כזה העלות נמוכה כיוון שאין בו מספיק דיירים לשטחים משותפים כגון חדר כושר, אין חניה תת־קרקעית ואין שומר, אין לו מערכת ספרינקלרים, מערכת סחרור מים ומעלית שלישית. כך, למרות המיעוט היחסי של הדיירים, המגדלים הסמוכים נחשבים יוקרתיים יותר. נתונים אלה הופכים את הבניין למושך עבור משפחות ממוצעות מהמעמד הבינוני.

בכל קומה ארבע דירות בשטח של כ־140 מ"ר. אין בבניין דירות בשכירות, וכל הדיירים הם בעלי הדירה. העובדה שכל בעלי הדירות גרים בדירתם מוסיפה לאיכות החיים בבניין, שכן היא מגדילה את האחריות והמחויבות של הדיירים לבניין.

לדירות בקומת הקרקע צמוד שטח גינה, והשטח המשותף כגינה ציבורית של דיירי הבניין האחרים נמצא רק בחלקו הקדמי של הבניין, בין שתי חומות הגינות הפרטיות ובין הכביש. שטח פתוח משותף נוסף הוא שטח החניה, הנמצא בצדו האחורי של הבניין. החניות אינן משויכות קניינית, והדבר גורם לחיכוכים בין השכנים. הבניין מתוכנן בטיפוס H סטנדרטי. כך פונה כל דירה לכיוון מרכזי אחר, והמרפסות הצמודות זו לזו פונות רק כלפי מזרח ומערב.

הבניין מחופה שיש, מתוחזק למשעי, והמבואה ושטח הצמחייה הקטן שמלווה את שביל הכניסה מטופחים.

דני רבינוביץ טוען כי מגדל הדירות האקסקלוסיבי מבליט את השטחים הציבוריים כחלונות ראווה המסמנים את יוקרתם של בני המזל המתגוררים בו, הצלחתם וייחודם. לטענתו, הערך המוסף החברתי, שאותו משיגים דייריהם של מגדלי היוקרה על ידי טיפוח המשאבים המשותפים שעומדים בבסיס כוחה הכלכלי של הקבוצה, הופך אותה לקהילת זהות (רבינוביץ, 2007: 160-162). אמנם הבניין הנחקר כאן אינו נמנה עם המגדלים היוקרתיים יותר בשכונה, אך הוא נהנה מסממני האיכות שלהם, והדיירות שהתראיינו למחקר זה נתנו ביטוי למעלות אלה של הבניין.

ארזה צ'רצ'מן מציינת שבניין גבוה (מעל 10 קומות) יוצר שתי בעיות עיקריות: האחת נובעת מהריחוק הפיזי בין ההורה המשגיח ובין הילד שבחוץ, והאחרת מהמגבלה של איסור השימוש במעלית מתחת לגיל 14 (צ'רצ'מן, 2007). במקרה של "אם המושבות", הריחוק הפיזי בין הורים לילדים אינו רלוונטי,

מכיוון שהילדים אינם מורשים לצאת לבד למרחב הציבורי (בזמן המחקר, הגיל של קבוצת הילדים המבוגרת ביותר היה שמונה), ולכן תמיד נשאר הורה משגיח בטווח שמיעה. הליכה אל הפארק או אל הגינה הציבורית נעשית תמיד בליווי מבוגר, וגינת הבניין אינה מתאימה למשחקים. מהראיונות עולה כי ממגבלת הגיל לשימוש במעלית נוהגים להתעלם.

צ'רצ'מן (שם) מוסיפה כי בישראל הנורמה הרווחת בבנייני מגורים גבוהים היא של יחסי היכרות, עזרה הדדית וקשרים תכופים בין השכנים, וש תפקיד למידת ההומוגניות של הדיירים בבניין. לדבריה, המחקרים שבדקו דפוסי שכנות בקרב דיירות בבניינים גבוהים הראו כי רוב הדיירות הכירו את שכנותיהן, הרבו לעזור זו לזו, ורבות מהן אף ערכו ביקורים חברתיים הדדיים. ואכן, אחד המרכיבים שצוינו לשבח על ידי הדיירים בבניין הנחקר היה העובדה שלכל אחד מהילדים יש חברים מהכיתה המתגוררים בבניין. כך, חיי החברה של הילדים ושל האימהות נשענים גם על היכרות זו בין הילדים, ומתבטאים הן בהזמנות הדדיות לבתים והן בשיתוף במטלה של איסוף הילדים. הדלתות, אמרו הדיירים, פתוחות בשעות אחר הצהריים, והילדים עוברים מדירה לדירה. פרקטיקה זו יוצרת הרחבה מדומה של כל דירה, והנשים והילדים – שהם המשתמשים העיקריים במגורים וסביבתם בשעות שלאחר העבודה והלימודים – יוצרים "שכונה" במסגרת הבית המשותף. כשאחת הנשים יולדת, מתגייסות השכנות כולן לתמיכה, מוכנות להקשיב לאינטרקום במקומה ולאפשר לאם לצאת לקנייה זריזה או לאיסוף הילדים הבוגרים. החברות הבין-אימהית יוצרת גם חברות בין הגברים ובין המשפחות: הנשים אחראיות, לדבריהן, על התחום החברתי, והן קובעות מתי ייפגשו השכנים אלה עם אלה, את מי יפגשו ובאיזו מסגרת.

דיירות בבניין שגדלו באזורים שהיו בזמן "שכונות" (רחובות, רמת אביב, רמת גן וראשון לציון) הביעו שביעות רצון גבוהה מהדמיון של המגורים ב"אם המושבות" לאופן שבו הן גדלו בשכונה, שבה דלתות הבתים היו פתוחות והן, כילדות, נהגו לעבור מבית לבית. כמו אז, גם עתה בבניין מגוריהן הדלתות נשארות פתוחות והילדים עוברים מדירה לדירה. העתקת הפרקטיקה של הדלתות הפתוחות נעשתה אפוא בקלות ובטבעיות ויצרה סממן של שכונה בתוך הבית הגבוה.

בספרה 'המסתורין הנשי', בפרק "הבעיה שאין לה שם", כותבת בטי פרידן על התסכול וחוסר שביעות הרצון של רעיות ואימהות בפרווריה החדשים של ארצות הברית שלאחר מלחמת העולם השנייה. פרידן מצביעה בספר על המתח הקבוע והמושק המאפיין את דפוסי חייהן של נשים אמריקאיות

מהמעמד הבינוני, החיות בפרוורים, מתח שבין צורכיהן האישיים לבין התביעות הנורמטיביות, שכובלות אותן כרעיות ואימהות. פרידן ביקשה לעמוד על מקורותיו של מתח זה, שאותו כינתה "הבעיה שאין לה שם" או "המסתורין הנשי". היא חשפה מכלול של מיתוסים, תודעה כוזבת, נורמות, הבניות וסוציאליזציה שמנתבים נשים אל מיצוי עצמן בזירה הפרטית-ביתית וכרעיות ואימהות (אמיר, 2006: 48-50). פרידן ביקרה בספר את כליאתה של האשה בבית והעלתה למודעות את המרכיב המדכא הזה באורח החיים של נשים מהמעמד הבינוני.

המצב ב"אם המושבות" דומה בחלקו למצב שאליו התייחסה פרידן בניתוח של עולם הנשים בפרוור האמריקאי. הפתרון המקורי של האימהות בבניין הנחקר כאן הוא הרחבת אזור ה"כליאה" למרחב גדול יותר, שכולל את הבניין כולו, והפיכת הבניין עצמו למוקד של פעולות משותפות הנעשות גם מחוץ לבניין (כגון שיתוף בהסעות, בהשגחה על ילדים, בקניות). זה שדה רחב יותר לשיתוף פעולה מזה שגוזר הבניין עצמו. כולן נמצאות בסיטואציה דומה, וכולן מבינות כי העזרה ההדדית תמעיט את מגבלות החופש שלהן, תיצור מעט פנאי מזדמן ותייעל את זמנן ואת עבודתן.

נשות הבניין מתארגנות להשתתפות קבוצתית בחוגים המוצעים בשכונה, נרשמות יחד למכון הכושר השכונתי ולחוג פילאטיס. נוסף על כך, הן מארגנות טיולי משפחות בשבתות ובחגים, יוצאות לבילויים משותפים מחוץ לפתח תקווה וקונות יחד כרטיסים להצגות ומופעים. הן מזמינות מרצים ומממנות אותם במשותף (בדרך כלל גם עם דיירי בתים אחרים בשכונה). בבניינים הגבוהים יותר בשכונה (25 קומות) יש חדר שמשמש מועדון לדיירים, ובו מתקיימים הרצאות וחוגים שאליהם יכולים להירשם גם דיירים מבתים סמוכים. הנשים בבניין הנחקר יוצאות יחד להרצאות בבניינים הסמוכים האלה. רשת ידע על כל הפעילויות הללו מתקיימת בדף הפייסבוק של "אם המושבות" ומגבירה את אופיו השכונתי של האזור. ההרצאות הפופולריות ביותר הן על נושאי חינוך, זוגיות וטיפול אישי. יו"ר ועד הדיירים דיווחה על שני דיירים בעייתיים: אחד מהם רווק והאחר זוג מבוגר; הדיירים שלא הסתדרו עם האחרים היו, כצפוי, יוצאי הדופן בשיוך הגילי והמשפחתי. ציון "בעייתיותם" של דיירים אלה מעיד על תועלת ההומוגניות של הדיירים, הומוגניות שממנפת פעילויות משותפות ומגבירה את הפוטנציאל לחיות בפרוור כבשכונה בעלת מאפיינים מובהקים של קרבה, הדדיות ושיתופיות. אפילו על היעדר הממד העירוני בפרוור מתגברים הדיירים – ובעיקר הדיירות – על ידי ריבוי מקומות בילוי ופנאי ועל ידי יצירת הזדמנויות רבות לפגישות עם אנשים

מחוץ לבית. מכלל זה עולה כי גם בפרוור ניתן ליצור "שכונה", כל עוד הנשים (בעיקר) מתגייסות לביצוע פרקטיקות שכונתיות. נשות הבניין הנחקר העידו על כך בשפע של מידע ודברי הערכה.

הדירה

הדירה היא דוגמה למוצר אשר מיוצר באופן משועתק ונמכר לציבור ללא כל פרמטרים אישיים (שלא כמו בית בבנייה עצמית או דירה ובית משופצים). הבסיס לתכנון הדירה הוא חוק התכנון והבנייה (1965), שמציב תקן מינימלי לחללים השונים. החוק מגדיר גודל ורוחב מינימליים שמקבעים את גודל החדרים (שטח חלקי רוחב קובע גודל מדויק) וכן את גודלו המינימלי של החלון. המחוקק מגדיר ממדי מינימום, אך בפועל נוצר מצב קבוע שבו המינימום הפך לסטנדרט.

ההיגיון התכנוני של הדירה הישראלית לא השתנה מאז סוף שנות השישים. כבר אז חולקה הדירה לאזור ציבורי שבו נמצאים חללי השהייה המשותפים – הסלון, פינת האוכל והמטבח. דלת הכניסה נפתחת היישר אל החלל הציבורי, ללא מבואה. מהאזור הזה, שהחיים מתנהלים בו בעיקר בשעות אחר הצהריים ובערב, עוברים לאזור החדרים הפרטיים, שם מרוכזת הפעילות הלילית (התכנון מניח חלוקת יממה אחידה).

בבניין הנחקר ב"אם המושבות" רוב הדירות זהות למעט אלה שבקומת הקרקע והפנטהאוזים. ההבדלים בין הדירות נובעים מהיותן תמונת ראי אלה לאלה. בחינה של תוכניות דירות מאזורים שונים בארץ מראה שאין הבדל תכנוני מהותי בין שכונות יוקרה ובין שכונות רגילות, בין צפון הארץ לדרומה ובין ערי ישראל.

הדירה בבניין מגורים משותף היא דוגמה לתכנון נקי מלחצי הלקוח הספציפי. התכנון נשען על מסורת ארוכת שנים ומיועד לציבור אנונימי שצרכיו אמורים להיות דומים מאוד – הוא מעניק מעין "מעטפת גנרית" שצריכה להתאים לכל משפחה בישראל. בנייני דירות נבנים לאותה "משפחה" כביכול, ואין בהם, בדרך כלל, דירות אחרות אשר נותנות מענה לצורת חיים שאינה ממודלת על אותה "משפחה": של בודדים, של זוגות שעברו את שלב גידול הילדים, של בעלי צרכים מיוחדים ועוד. אין בהם כל ביטוי למגוון של תרבויות מגורים המתייחסות להבדלים של מעמד, אתניות, דת, מיקום גיאוגרפי וכיו"ב. כפי שטענתי לעיל, עלות הדירות היא מנגנון של מיון עצמי (עצמי לכאורה), וכך מכנסת בטבעיות

(טבעיות לכאורה) למתחם מגורים אחד את הדומים – משפחות דומות בעלות אמצעים דומים, שלרוב יש ביניהן דמיון גם בפרמטרים נוספים.

למרות האנונימיות של הדייר שעברו מתבצע התכנון, הדירה עדיין אמורה לשמש כבית הנושא תחושה של ביתיות (בהוראת home), וככה גם מקום של זהות, שייכות והזדהות. בתרבות תכנונית של שכפול סטנדרטי, ללא כל השפעה של משתנים אינדיווידואליים על תכנון הדירה, מתורגמת הזהות האישית של הדיירים לתחום עיצוב הפנים. ייחוד הדירה באמצעות עיצוב הפנים מתבטא בריהוט, באביזרים ובחומרים, אך לא בחלוקת השטח. מבנה הדירה וסדר החדרים אינו שונה באף אחת מהדירות בבניין הנחקר, בעיקר – כפי שעולה מן הראיונות – בגלל מגבלות תקציב.

השינויים שאכן נעשו בכל הדירות הנחקרות היו ביחידת ההורים. שינוי נוסף שנעשה בחלק מהדירות הוא ביטול חדר שירותי האורחים, ובכך הוגדל המרחב הציבורי בדירה.

בבניין הנחקר בחרו שני בני הזוג במשותף את חומרי הגמר, שהוצעו מתוך קטלוג קבלני. חלקם העסיקו מעצבת פנים אשר עזרה בתהליך הבחירה. המטבח הוא החלל היחיד שתוכנן בהשקעה גדולה יותר מזו שניתנה על ידי הקבלן.

חומרי גמר

חומר הריצוף שנבחר על ידי כולם וניתן על ידי הקבלן היה גרניט פורצלן,² באריחים בגודל סטנדרטי (60 ס"מ על 60 ס"מ). כל משפחה בחרה את צבע האריחים מתוך הדוגמאות שהוצעו, כולם בצבעוניות בהירה ומתונה בצבעי קרם או אפרפר. החומר לא הוחלף משתי סיבות עיקריות: הסיבה הכלכלית, שכן החומר היה כלול במחיר הדירה, והסיבה הפרקטית – החומר עמיד מאוד, קל מאוד לתחזוקה, ובניגוד קל מוסר ממנו כל לכלוך. הבחירה בריצוף שוקללה אף היא במזעור העבודה בדירה.

הדיירים, משיקולים תקציביים, לא שינו את המזגנים למעט בדירה אחת, שבה שודרגו פתחי הפיזור.

הדלתות כולן נבחרו מתוך הקטלוג הקבלני. בחלק מהדירות נבחרו דלתות בהירות ובחלקן כהות.

2. ראו הערתי בפתיחת המאמר על שכירות של חומר זה.

צבעי הקירות כולם בהירים. בדירה אחת מודגש קיר הטלוויזיה בצבע כהה יותר, ובאחרת הוא צופה בטפט. בחדרי הילדים יש יצירות וגיוון רבים יותר, חלקם צבועים בצבעוניות רבה וחלקם מכוסים בטפט. הסיבות לבחירה בחומרי הגמר היו יעילות התחזוקה, כלומר מזעור העבודה הנדרשת, ושעות פנאי ארוכות יותר המוקדשות לנושאים אחרים. התברר כי בכל הקשור לחומרי הגמר לא ניכרים הבדלים בולטים בין הדירות, וביטוי של בחירה אינדיווידואלית מצטמצם עד מאוד וההבדלים מזעריים. הדמיון במשאבים הכלכליים של המשפחות ובתפיסותיהן בדבר ביתיות, משפחתיות ואינטימיות בספֶרה הפרטית והדומסטית יצר דמיון גם בבחירותיהם הפרטיות לכאורה. ממילא גם הקטלוגים הקבלניים המציעים שונות (בחומר ובצבע) ללא תוספת עלות אינם פותחים מנעד רחב של הבדלים. בכך משועתק מעצמו הדמיון התכנוני המכוון לאנונימיות גם אל תוך הדירה הפרטית. עם זאת, הדמיון נשען גם על תפיסה משותפת לכלל הנשים באשר ליעילות החומרים מצד תחזוקתם (ניקיון) ולכן גם מצד יעילותם – חיסכון בזמן ובעבודה.

מטבח

המטבח הוא המקום שבו מושקע ההון העיקרי של עיצוב פנים הבית. עלותו גבוהה גם בגלל תוספת מכשירי החשמל הרבים. בכל הדירות המטבח הוא האזור המטופח והמושקע. על המטבח ועיצובו היו אחראיות הנשים. כל המטבחים עוצבו מחדש למטבחים פתוחים, אין הפרדה או מסתור כלשהו בין המרחב הציבורי למטבח. המטבח הפתוח מגדיל ויזואלית את שטח הסלון, וכך גם ניתן לשלוט בסלון כולו בעת שהייה והעבודה במטבח. האי הפתוח במטבח משמש לעבודה ולאכילה. מכיוון שהמטבח משמש מקום לעבודת הבית והמשפחה של האשה בעיקר, השקעה גדולה בו נעשית לשם הגדלת רווחתה של האשה בבית. תפיסה זו מגלמת סתירה ביחס ל"מעמד האשה"³: מצד אחד, היא מקבעת את מקומה של האשה במטבח כשימור של תפקיד מסורתי ושמרני, והגדלת רווחתה במטבח נעשית כדי שתיטיב לשמש בתפקידה זה – לרווחת שאר בני המשפחה; מצד אחר, רווחתה של האשה אכן גדלה, והיא מסוגרת פחות בדלת אמות של חדר בישול בעת עבודתה במטבח. עבודתה המסורתית נעשית כשהיא פתוחה אל עבר חי

3. ראו מאמרה של סיגל דוידי בכרך זה על אודות הסתירה המובנית הזו.

הבית הכלליים והשיתופיים, והיא אפילו מזמינה שיתוף של אחרים. יש להניח כי ההשקעה במטבח הייתה פרי רצון של הנשים, ויש בכך ביטוי לשליטתן בתכנון פנים הבית ולהסכמה הכללית של הגברים בדבר חשיבות ההשקעה הזו. אחד היתרונות הידועים של פתיחת המטבח לחלק הציבורי של הבית הוא חיסכון בזמן ובאנרגיה של האשה, הנעה במרחב הזה בקלות וטווחי המרחק של תנועתה בבית מתקצרים כך. התמורה הכללית מהדגם המסורתי הישן של המטבח הנפרד, המסוגר והדחוי, אל דגם המטבח המשמש כ-hub של פעילות משפחתית אינה ייחודית לישראל, ויש בה ביטוי ברור של עליית מעמד האשה בעולם המערבי ובישראל. בבניין הנחקר שותפות כל המשפחות לתמורה זו.

פינת האוכל

השטח המוקצב לפינת האוכל על פי חוק התכנון והבנייה הוא כארבעה מ"ר בלבד. שטח זה מספיק לשולחן סגור וכיסאות צמודים אליו ואינו מאפשר פעילות. השטח עצמו הוגדר בתכנון הדירה על ידי מיקום נקודת החשמל למנורה האמורה להיתלות מעל השולחן ("שנדלייר"). בשימוש כזה של פינת האוכל אין חובה בחלון, ובכך יש חיסכון תקציבי. אצל רוב המשפחות בבניין הנחקר מתקיים מוסד הארוחה המשפחתית אחת לשבוע אצל ההורים, ולפיכך לא עולה צורך דוחק בפינת אוכל גדולה ומרווחת יותר. בחלק מהדירות אין שולחן אוכל פורמלי, ובחלקן משמש השולחן המוצב בפינת האוכל לצורך אכילה רק בארוחת יום שישי, ובדרך כלל אוכלים על האי שבמטבח או מול הטלוויזיה. לרוב המשפחות יש שולחן נפתח וכיסאות מתקפלים במחסן הצמוד לדירה, וכך מתארגנת ארוחה בפינת האוכל ללא צורך בשינוי בדירה, אלא בתוספת רהיטים בלבד.

מכיוון שבבניין הנחקר מדובר במשפחות צעירות יחסית, שמקיימות את טקסיות הארוחה המשפחתית בבית ההורים, לא מצאו המשפחות היגיון בשימוש במקום המיוחד שהקצה התכנון לפינת אוכל, ולא השקיעו בתכנון עיצובו וברכישת רהיטים המיועדים לטקס האכילה המשפחתית (שלא כמו במטבח, שכאמור לעיל זכה להשקעה רבה בכל הדירות). המטבח הפתוח והשימוש באי לאכילה יום-יומית מצביעים על ויתור על טקסיות האכילה לצורך קיצור הזמן המושקע, לנוחות ההזנה ולייעול תפעולה ואף לחיסכון כלכלי. אני מניחה כי בבתיהן של משפחות מסורתיות ובמסגרות תרבותיות שונות מזו של דיירי הבניין הנחקר עדיין שמור מקום של קבע, מושקע ומטופח, לשולחן האוכל המשפחתי והכללי – המיועד גם לצורכי אירוח של המשפחה המורחבת – אך אופציה זו אינה

קיימת בתכנון של הדירות הנדונות כאן, והמשפחות אינן מעצבות את פינת האוכל בהדגשת הפונקציה המיוחדת לה. מתברר כי פינת האוכל היא אחד מחללי הדירה שהיה קל לוותר עליו כיעודי, לפזר את הפונקציה שלו למקומות אחרים בדירה ומחוצה לה, ו"להרוויח" מקום לעניינים אחרים. מהראיונות עם הנשים בבניין דומה שמהלך זה עולה בקנה אחד עם תפיסתן הפונקציונלית ועם רצונן להקל על עצמן את עבודת הבית והמשפחה.

עיצוב

בדירה המעוצבת ביותר בבניין הוסיפה בעלת הבית טפט על הקיר הנושא את הטלוויזיה. סימן מובהק כזה של התערבות באמצעות טעם אישי לא נמצא בדירות האחרות. פנים הבית בכל הדירות דומה להפליא זה לזה, והשעתוק נובע בחלקו מההומוגניות המוכתבת על ידי המתכנן ובחלקו מההומוגניות של אוכלוסיית הדיירים, כפי שפירטתי לעיל.

הריהוט בדירות ברובו נקנה ברשתות, בעיקר איקאה. הריהוט בסלון מינימלי, מאפשר לשפע של צעצועים ומשחקים להתפזר במרחב כולו. בסוף היום נערמים המשחקים בפינה אחת והסלון חוזר להיות נחלת המבוגרים. המרחב המשותף בנוי כחלל אחד, נטול פינות ואף ללא מבואה. אין בו מקום להסתתר או לבצע פעולה פרטית או כזו שדורשת ריכוז. השימוש במרחב הוא של כל בני המשפחה.

בכל הסלונים יש ספה גדולה מרכזית המוצבת מול הטלוויזיה. מיקום הטלוויזיה, הקובע את סידור הריהוט בחלל, נקבע על ידי תכנון השקעים שנעשה על ידי הקבלן, וזוג שקעי הרמקולים מקבעים את מיקום הספה. הריפודים של כל הריהוט הסלוני עשויים חומרים שמתנקים בקלות, ולעתים הספות מכוסות בבד מגן. מלבד הספה המרכזית יש כורסאות או ספה קטנה נוספת; אלה מוסטות לקיר המרפסת בשעות היום, כשהשטח צריך להיות פנוי למשחקי הילדים, ואינן מוחזרות תמיד למקומן.

בדירות אין שטיחים – לדברי הנשים הם מפריעים לילדים ולמשחקהם, וגם מוסיפים לפעולות הניקיון הדרושות לעתים קרובות. באף לא אחת מהדירות נמצא פריט מהעבר, לא מבית הילדות ולא מתחנה אחרת בדרך.

על הקירות תלויות עבודות אמנות. באחת מהדירות נקנו העבודות במכירת עיזבונות של ויצו, באחרת הוזמנו התמונות, כולל המסגרות, באינטרנט. בשאר הדירות תלויים תצלומים מוגדלים, חלקם של המשפחה. הבחירות לא

נעשו על בסיס הבנה באמנות, אלא כחלק מתרומה לאווירה הביתית ולאסתטיקה כללית, ובוודאי גם בכפוף למגבלות תקציביות.

חדרי הילדים

חוק התכנון והבנייה מחייב מידות לחדרי ילדים בשטח של כשמונה מ"ר וברוחב שלא ירד מ־2.6 מ'. החוק מגדיר את גודל הפתח בקיר, מספיק אחד – 64 סמ"ר. החוק אינו מביא בחשבון את הנוף, נקודת מבט, זווית ראייה או פרספקטיבה; לדבר מכל אלה אין נגיעה בריבוע המינימלי הזה. חדר הילדים בדירות הנחקרות כאן מרוהט במיטה, שולחן וכיסא, ארון בגדים, מחשב וטלוויזיה. שטח הריהוט משאיר מרחב מצומצם למשחק, לכן רוב הפעילות של הילדים נעשית בסלון.

ספריות קיימות בחדרי הילדים בלבד, והן חלק מהעיצוב שתוכנן על ידי המעצבת או על ידי חנות הרהיטים.

הילדים מבליים בחדריהם זמן מועט, ובמשך היום הם נמצאים בעיקר בחלל המרכזי. כמעט בכל הדירות הילדים ישנים בחדר אחד, גם אם יש יותר מחדר ילדים אחד. השינה המשותפת היא ביוזמת ההורים ובעידוד האימהות, הטוענות שהילדים מעניקים זה לזה תחושת ביטחון כשהם ישנים יחד בחדר אחד. לדברי האימהות, ארגון שינה זה מייעל את פרוצדורת ההשכבה והטיפול בלילה. חדר השינה המשותף הוא אחד מחדרי הילדים. בכל ערב נפתחת המיטה המיועדת להלין חברים, ולפי הצורך גם מיטה נוספת (בדרך כלל סוג של לול). בלילה מתמלא החדר במקומות משכב, ויכולת התנועה בתוכו מוגבלת.

מתברר, אם כך, שלמרות הנורמה שכבר התקבעה (ואף יש לכך ביטוי בתכנון) של הקצאת חדר נפרד לכל ילד, ויש אף הרואים בתכנון כזה ביטוי של אמידות ורווחה, הרי האימהות מעדיפות להשכיב את הילדים בחדר אחד. אף על פי שהדירה גדולה, הן רוצות לייעל את עבודת הבית דווקא על ידי צמצום המרחב.

חדר ההורים

חדר השינה של ההורים הוא החלל שבו הוכנס שינוי בכל הדירות שנבחנו. השינוי חל בחלוקת החלל בין חדר השירותים הצמוד לחדר השינה לבין חדר הארונות. שני חללים אלה, שהם חלק מ"יחידת ההורים", תוכננו באופן מינימלי: בחדר הארונות קשה לאחסן, ובחדר השירותים קשה לזוז. לכן בחלק מהדירות

הגדילו הדיירים את חדר השירותים על חשבון חדר הארונות והשאירו רק נישא לארון, ובדירות אחרות העדיפו ההורים להשתמש בחדר השירותים של הילדים ולהרחיב את שטח האחסון על חשבון חדר השירותים הצמוד.

חדר ההורים מטופח ומעוצב ובחלק מהדירות שודרג הריצוף לרצפת פרקט. הריהוט כולל מיטה ושדות לצד המיטה. בדרך כלל יש וילון לחלון. בגלל גודלו, החדר משמש בעיקר לשינה, ואין בו מקום לאופן מנוחה אחר או עיסוק אחר.

בחלוקת השטח (במ"ר) לנפש מקבל כל הורה חצי מיחידת ההורים, שהיא אמנם גדולה (3.20 מ' על 3.90 מ' – לפי מינימום של חוק התכנון והבנייה), אך בגלל מיקומה ההכרחי של המיטה במרכז אין בחדר מקום לפעילות אחרת. נוסף על המגבלות של גודל החדר ומיקום המיטה, גם שקעי החשמל והטלוויזיה קובעים את השימוש בחלל החדר. המיטה ממוקמת מול קיר שעליו תלויה הטלוויזיה. תריס החלון, שהוא מקור אוויר ואור, בדרך כלל מוגף, והווילון סגור. החדר אינו בשימוש במשך היום, ובדרך כלל איש אינו נכנס אליו, וזאת כדי לשמור על הסדר והניקיון בו.

הממ"ד

הממ"ד מחויב בכל דירה ומחזיר אל הבית את האיום הביטחוני באורח קבוע. הממ"ד מתוכנן ומוצג בתוכניות כחדר ילדים (ראו כהן ועמיר, 2007: 127-143), אך אף אחת מהמשפחות אינה משתמשת בו ככזה. האיום הטמון בממ"ד, המתקיים כאתר של אלביתיות בתוך הבית (פרויד, 2012),⁴ ודאי מונע את השימוש בו כחדר ילדים, אך לדברי המתראיינים יש בו גם איום על איכות חייהם ובריאותם של הילדים בגלל גז הרדון שנודף מקירות הבטון. בכל הדירות הממ"ד נמצא בשימוש אחר: חדר משחקים, חדר עבודה או חדר ארונות. החלטה זו משותפת לשני בני הזוג ומאפשרת חדר ציבורי נוסף בבית ואופציה לשהייה בחלל הציבורי. השימוש בממ"ד כחדר עבודה מתבצע רק כשהילדים אינם בבית או כשהם ישנים. גם כשהאשה זקוקה לממ"ד כחדר עבודה, היא אינה נמצאת בו כשהילדים בבית. החדר מאפשר ריכוז של חומרי העבודה ופינוי זריז שלהם מהחלל הציבורי (דהיינו הוא מאפשר אחסון זמני יעיל בתוך הבית).

4. פרויד במסה ה'אלבית' (*das unheimlich*) עוסק בתכונה המיוחדת לאובייקטים ולתופעות המגלמים בעת ובעונה אחת את המוכר והידוע ("הביתי") ואת המבהיל והמאיים.

המרפסת

לכל הדירות צמודה מרפסת, ולדירות הגן מוצמדת גינה שהופכת בפועל לגינה פרטית. כך, הצמחייה במרחב הציבורי של הבניין היא בפועל צמחייה בבעלות פרטית, ובעלי דירות הקרקע הם שקובעים מה תכיל, משלמים עבורה ומטפחים אותה. לצמחייה זו נוספת הצמחייה העירונית ברחוב. לבניין יש שביל צר, המטופח משני צדדיו על ידי ועד הבית.

בחצרות הפרטיות של דירות הגן נוספו מחסנים יבילים (בכל חצר לפחות שניים), ובשוליים הצרים של הגינה מאוחסנים חפצים נוספים (צעצועים גדולים, ריהוט מיותר). החלק הרחב של הגינה, שצמוד ליציאה מהסלון, מטופח ומגונן. הדיירים הוסיפו סוכך חשמלי ומאוורר תקרתי. המשתמשים בגינה הם בעיקר הילדים, ולכן מפוזרים בגינה משחקי גן כגון טרמפולינה ומתקני פלסטיק. המבוגרים אינם יושבים בגינה ולא מארחים בה. לדברי הנשים, הגינה רחוקה מהמטבח ואינה נוחה לאירוח. כך גם באשר למרפסות הצמודות לכל דירות הבניין. רק מרפסת אחת של אחת הדירות מטופחת. בשאר המרפסות לא נעשה שימוש משני שיקולים: הראשון הוא הגובה והפחד שהילדים ישהו בה לבדם, והשני הוא בעיית הניקיון – המרפסת מתלכלכת מאבק ומזיהום האוויר. כדי לצאת וליהנות ממנה צריך להשקיע זמן ועבודה לניקוי הלכלוך, והנשים רואות בכך, לדבריהן, מאמץ מיותר. ביטוי ברור של הפניית העורף לשימוש במרפסת הוא העובדה שהיציאה אליה מן הסלון בדרך כלל חסומה בריהוט הסלון, להוציא דירה אחת שבה משמשת המרפסת כאזור המגורים של הכלב המשפחתי, ומאוחסן בה מכשיר הברביקיו (בעל הבית ממוצא ארגנטינאי).

מחסן

המחסנים חולקו בשיטת "כל הקודם זוכה" בעת הרכישה. בכל קומה יש שני מחסנים שמשויכים לשתיים מהדירות. המחסנים מלאים בציוד: שולחן אוכל מתקפל, כיסאות מתקפלים, מזוודות וציוד מחנאות. בעלי הדירות ללא מחסנים מתלוננים על חוסר במקום ייעודי.

סיכום ומסקנות

הנשים שוהות זמן ארוך יותר מהגברים במרחב הציבורי של השכונה ובמרחב הפרטי של הדירה וממלאות שלל תפקידים. נוסף על עבודתן הרשמית, זו המספקת קריירה והכנסה, הן נושאות גם באחריות הכוללת וגם באחריות פרטנית לטיפול בילדים ובדירה. מטעם זה הן עושות שימוש רב יותר במרחב הציבורי עם הילדים, בשעות שלפני העבודה והלימודים ובעיקר בשעות שאחריהם. במסמך שהוגש לוועדה לקידום מעמד האשה⁵ הומלץ לתכנן מגוון שירותים בסביבת המגורים כדי להקל על נשים ולאפשר נגישות טובה יותר אליהם בלי להתרחק מסביבת המגורים. במסמך זה יש רשימה נוספת של המלצות הנוגעות לתכנון ייחודי לנשים בסביבת מגורים עירונית, על בסיס הטענה המחקרית שנשים הן משתמשות מרכזיות במרחב הציבורי, וכשמדובר במרחב פרורי – הן במידה רבה המשתמשות האינטנסיביות ביותר.

ב"אם המושבות" ניכרים דברים אלה בהיבטים רבים: שיירת המכוניות השבות לשכונה בסביבות השעה שלוש מורכבת מכלי רכב ובהם נהגת יחידה, ואותה נהגת יחידה תמשיך להיות – עם ילדיה – המשתמשת העיקרית של המרחב הפרוורי עד שעות הערב, בהתאם ללוח זמנים צפוף המוכתב על ידי יום העבודה ומערכת החינוך. למרות זאת סובלת "אם המושבות" ממחסור במוקדי תעסוקה בשכונה ובקרבתה, ואין תחבורה ציבורית זמינה כדי לגשר ביעילות על פער הזמן שבין סיום יום העבודה לבין הצורך באיסוף הילדים ממוסדות החינוך או בשחרור המטפלת. את שעות אחר הצהריים מבלות הנשים במרחב הציבורי, גם זאת בתמהיל מוגבל של שימושים: חזרה למוסדות החינוך לצורך חוגים, הליכה לקניון הקטן אשר נמצא בכל תת-שכונה ומעבר עם הילדים לביקורי שכנים במבנים הסמוכים. יש שותפים נוספים למהלכי אחר הצהריים – גברים מעטים יחסית, סבים ומטפלות.

מדיניות תכנון המאפשרת גמישות מרחבית – התאמה של המרחב לשינויים, לצרכים משתנים, למשתמשים משתנים ולמגוון זהויות – אינה מוצאת ביטוי במרחב השכונה.

5. "מסמך רקע בנושא היבטים מגדריים בתכנון עירוני", הוגש לוועדה לקידום מעמד האשה, יולי 2005. את המסמך כתבה אורלי לוטן, עובדת מרכז המחקר והמידע של הכנסת, והוא מתבסס על מידע משתי חוקרות עיקריות: פרופ' טובי פנסטר וד"ר רונית דוידוביץ-מרטון.

השיחות שעליהן התבסס מחקר זה נערכו רק עם נשים: תחילה היה זה בזכות אשת קשר שהייתה לי בבניין, והיא שפנתה אל חברותיה והרחיבה את טווח הידע והמחקר שלי. כולן אירחו אותי בשמחה ונענו ברצון לשאלותי. גם כשנוכח בן הזוג בבית בזמן הריאיון, הוא עסק בענייניו והעדיף להיעלם בחדר אחר. כך זכיתי בשיחות בין-נשיות, מצוינות וידידותיות, והעניין הפרטי שהיה לי בחוויותיה של אשת הקשר שלי הפך לעניין כללי יותר בחוויות המגורים של נשים רבות.

בכל אחד מהפרמטרים שנבדקו ובכל קנה מידה – מבחירת מקום המגורים ב"אם המושבות", דרך הבחירה בבניין ועד לשימוש בחלקי הדירה השונים – נראה כי הייעול, הפרקטיות, החיסכון בזמן ובמאמץ היו הערך העליון של בחירות הנשים בניהול חייהן ובעיצוב תנאי המגורים של המשפחה. כך, מסקנתי העיקרית היא שהנשים, שעליהן מוטל מספר עצום של תפקידים, מוצאות אינסוף דרכים כדי להקל את העומס הזה בכל רמה של מרחב – מהשכונה לבניין ולפנים הדירה. כך מתאפשר להן ניצול יעיל של זמן ועבודה, הן מגדילות את טווח ההישגים הנדרשים מהן ומעניקות בכך ביטחון לעצמן ולמשפחתן.

הבחירה המודעת לסביבת מגורים שבה יש דמיון רב בין הדיירים מפחיתה עימותים וקונפליקטים ומגדילה את פוטנציאל העזרה ההדדית הדרושה כל כך למטלות הרבות של האשה. ואולם צמצום הקונפליקטים והדמיון בין השותפים בחברה מייצר מארג חלקי וחסר, שבו נחשפים הן ההורים והן הילדים להומוגניות אנושית. יכולת החיברות והערבות ההדדית עם השונה מופחתת, ואין התנסות והתרגלות יום-יומיות לסובלנות כלפי האחר, הזר והבלתי שכיח. מחירן של היעילות והפונקציונליות של חיי היום-יום הוא הגבלת ההיכרות והחוויה האנושית המגוונת, תוך שימור דפוסים קיימים ונוחים של דמיון וזהות.